

К. Мануїлова,

асистент кафедри міжнародного права і міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Важливим аспектом характеристики зобов'язань з відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, є їх суб'єктний склад, що зумовлює доцільність його спеціального аналізу. Слід зазначити, що, хоча зобов'язання з відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, неодноразово були предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, однак основна увага при цьому приділялася аналізу поняття зазначених зобов'язань в цілому та їх класифікації [1–3].

У зв'язку з цим помітною є фактична відсутність системного аналізу суб'єктного складу зобов'язань з відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки. Хоча такий критерій, як врахування суб'єктів зазначених зобов'язань, неодноразово використовувався при класифікації останніх, однак власне аналіз суб'єктів, які завдали шкоду, які мають відшкодовувати шкоду тощо, при цьому не проводився. У свою чергу, це не дає можливості скласти достатньо повне уявлення про зазначені зобов'язання як специфічний вид цивільних правовідносин.

Із врахуванням викладеного можна погодитись, що рівень дослідження відповідної проблематики у вітчизняній цивілістиці є недостатнім, що зумовлює необхідність наукового аналізу встановлення загального та особливого у характеристиці суб'єктів зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.

Пристаючи до розгляду питань, які є предметом цього дослідження, передує слід зазначити, що зобов'язання з відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, за своєю

сутністю належать до охоронних правовідносин [4], тому вони є односторонніми зобов'язаннями, тобто такими, де одна сторона (кредитор) має лише права, а інша (боржник) — лише обов'язки [5]. Отже, зупинимося детальніше на правовій характеристиці учасників зобов'язань відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки.

Стаття 1187 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), яка регулює наслідки заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки, містить ряд суттєвих особливостей у регулюванні суб'єктного складу.

По-перше, відповідно до ч. 1 ст. 1187 ЦК України, під джерелом підвищеної небезпеки розуміється діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб. Такий підхід остаточно визначив зміст поняття «джерело підвищеної небезпеки» як діяльності, процесу, руху.

Крім того, у ст. 1187 ЦК України названі і суб'єкти відповідальності за шкоду, заподіяну відповідною діяльністю: шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберіган-

ня або утримання якого створює підвищену небезпеку (ч. 2 ст. 1187 ЦК України).

Особливістю суб'єктного складу зобов'язань з відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, є те, що відповідальність за шкоду завжди покладається на «власника джерела підвищеної небезпеки», незалежно від того, хто був безпосереднім заподіювачем шкоди.

На рівні закону чітко визначено, хто виступає в якості «власника джерела підвищеної небезпеки», а отже, відповідальної особи: це громадянин, що володіє джерелом підвищеної небезпеки на праві власності, або юридична особа, якій джерело підвищеної небезпеки належить на правах власності, господарського ведення або оперативного управління. Власником джерела підвищеної небезпеки може бути особа, яка не є власником, але тільки за умови, що володіння засноване на законній підставі (титулі). Перехід володіння від однієї особи до іншої без зміни власника може відбуватися з волі власника на підставі цивільно-правового договору.

Проте формальне укладення договору не завжди тягне перехід титулу «власника». У ряді випадків визначальним для покладання відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, служить одна обставина: хто (чий працівник) здійснює відповідну діяльність.

Цивільний кодекс розрізняє два види найму транспортних засобів: найм транспортного засобу з екіпажем (ч. 2 ст. 798) та найм без екіпажу (ч. 1 ст. 798). У першому випадку орендодавець не втрачає титул власника і несе відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам орендованим транспортним засобом, його механізмами, пристроями, обладнанням (ст. 805 ЦК України). У другому випадку, використовуючи транспортний засіб своїми силами, орендар набуває титул власника і відповідно на нього покладається відповідальність за заподіяну у зв'язку з використанням орендованого транспортного засобу шкоду (ст. 804 ЦК України).

Зазначимо, що при передачі транспортного засобу від однієї особи до іншої без належно оформленої юридичної підстави (наприклад, в технічне управління) титул володіння не переходить. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.92 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» особливо підкреслено, що «не вважається володільцем джерела підвищеної небезпеки і не несе відповідальності за шкоду перед потерпілим особа, яка управляє джерелом підвищеної небезпеки в силу трудових відносин з володільцем цього джерела (шофер, машиніст, оператор та ін.) (п. 4).

Отже, обов'язок відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, покладено на володільця джерела підвищеної небезпеки, тобто особу, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підляду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

У свою чергу, не визнається володільцем джерела підвищеної небезпеки і не несе відповідальності за шкоду перед потерпілим особа, яка управляла джерелом в силу виконання своїх трудових обов'язків перед володільцем джерела підвищеної небезпеки. Проте, якщо громадянину було заборонено управляти джерелом, а він без дозволу скористався ним в особистих цілях, то це діяння вважатиметься неправомірним заволодінням і на громадянина буде покладено обов'язок відшкодувати шкоду згідно зі ст. 1187 ЦК України.

Підставами відшкодування шкоди за цим деліктом є: а) наявність шкоди; б) протиправна дія заподіювача шкоди; в) наявність причинного зв'язку між протиправною дією та шкодою. Вина заподіювача шкоди не вимагається, тобто особа, яка завдала шкоди джерелом підвищеної небезпеки, відповідає й за випадкове її завдання (незалежно від вини).

Володілець джерела підвищеної небезпеки може бути звільнений судом від відповідальності, якщо доведе, що шкоду було завдано внаслідок дії непереборної сили або умислу потерпілого, і в цьому разі ризик невідшкодування шкоди покладається на самого потерпілого. Груба необережність потерпілого та матеріальне становище фізичної особи — володільца джерела підвищеної небезпеки є підставами для зменшення розміру відшкодування (ст. 1193 ЦК України).

У практиці нерідкісними є випадки, коли господарські організації передають своїм працівникам транспортні засоби за дорученням на право керування. Якщо транспортний засіб використовується у виробничих, а не в особистих цілях, така передача не повинна тягти за собою переходу титулу власника та відповідальність за заподіяну шкоду нестиме власник транспортного засобу (роботодавець). Якщо ж транспортний засіб використовується не у зв'язку з виконанням трудових обов'язків, відшкодування завданої шкоди покладається безпосередньо на водія, який здійснював експлуатацію транспортного засобу.

Так, рішенням апеляційного суду від 23.06.2010 р. скасовано рішення Приморського районного суду м. Одеси від 23 липня 2009 р. про часткове задоволення позову З. до корпорації «Автотрансервіс» та К. і стягнення солідарно на користь З. у відшкодування майнової шкоди — 2983 грн 66 коп. та у відшкодування моральної шкоди — 10 000 грн (справа № 22ц-115/2010).

Судовою колегією було встановлено, що за завдану шкоду в результаті ДТП за участю К. та З. відповідальність несе особисто К., як водій автомобіля «Мерседес-Бенц», оскільки він керував транспортним засобом на відповідній правовій підставі і не перебував в трудових відносинах з корпорацією «Автотрансервіс». Його відповідальність також обумовлена умовами договору № 114 від 01.01.2006 р.

Вирішуючи спір по суті, суд першої інстанції на ці обставини уваги не звер-

нув та помилково посилався на вимоги ст. 1138 ЦК України, яка за своїм змістом регулює інші правовідносини щодо солідарної відповідальності. За правилами ч. 1 ст. 1167 ЦК України моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішенням, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини.

Враховуючи, що вина К. встановлена, судова колегія погодилася з висновком суду першої інстанції, що К. своїми неправомірними діями завдав З. моральної шкоди, яку судова колегія виходячи із моральних страждань визначила у розмір 8000 грн. [8].

Володіння джерелом підвищеної небезпеки і пов'язана з цим відповідальність за заподіяння шкоди можуть перейти від власника до інших осіб в силу розпорядження відповідного органу про передачу їм джерела підвищеної небезпеки.

Судова практика твердо стоїть на позиції, що для переходу володіння транспортним засобом від однієї особи до іншої на підставі розпорядження компетентного органу необхідна фактична передача «джерела» в управління іншій особі. Наприклад, зміна маршруту на вимогу працівника міліції не тягне за собою переходу володіння. Фактичне володіння джерелом підвищеної небезпеки може здійснюватися особою, яка не має для цього належної правової підстави. Найчастіше така ситуація має місце при викраденні транспортних засобів. У цьому випадку володілець джерела підвищеної небезпеки не є суб'єктом відповідальності за шкоду, якщо доведе, що це джерело вибуло з його володіння внаслідок неправомірних дій інших осіб. У відповідних випадках законний (титульний) власник звільняється від відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, якщо доведе, що джерело вибуло з його володіння внаслідок протиправних дій інших осіб. Відповідальність за заподіяну шкоду несуть особи, які незаконно заволоділи джерелом, на тих же підставах, що і титульні власники.

Однак якщо неправомірному володінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недбалість її власника (володільця), шкоду, завдану діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодовують вони спільно, в частці, яка визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення (ч. 4 ст. 1187 ЦК України). При цьому підставою для притягнення до відповідальності титульного власника можуть служити тільки такі його винні дії, які відносяться до обставин, пов'язаних з вибуттям джерела підвищеної небезпеки з його володіння.

Наприклад, власник залишив транспортний засіб, не замкнувши двері і не вийнявши ключ із замка запалювання, тобто в порушення Правил дорожнього руху не прийняв необхідних заходів, що виключають використання транспортно-го засобу в його відсутність.

Відповідальність за шкоду, заподіяну в результаті взаємодії декількох джерел підвищеної небезпеки, регулює ст. 1188 ЦК України. У ній розрізняються кілька ситуацій і для кожної встановлено певний правовий режим відшкодування шкоди.

Шкода, завдана внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки, відшкодовується на загальних підставах, а саме:

1) шкода, завдана одній особі з вини іншої особи, відшкодовується винною особою;

2) за наявності вини лише особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодовується;

3) за наявності вини всіх осіб, діяльністю яких було завдано шкоди, розмір відшкодування визначається у відповідній частці залежно від обставин, що мають істотне значення.

Якщо внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки було завдано шкоди іншим особам, особи, які спільно завдали шкоди, зобов'язані її відшкодувати незалежно від їхньої вини.

Перша ситуація стосується заподіяння шкоди в результаті взаємодії джерел підвищеної небезпеки одному або всім

їх власникам. У цих випадках шкода відшкодовується за загальними правилами деліктної відповідальності. Це означає, що шкода, заподіяна одному з власників з вини іншого, відшкодовується винним; шкода, заподіяна винному власнику, залишається невідшкодованою; при наявності вини обох власників розмір відшкодування визначається з урахуванням вини кожного; нарешті, при відсутності провини всіх власників (зіткнення сталося випадково) жоден з них не має права на відшкодування.

Друга ситуація стосується заподіяння шкоди в результаті взаємодії джерел підвищеної небезпеки (зіткнення транспортних засобів та ін.) третім особам. Маються на увазі особи, що знаходилися поза транспортного засобу (пішоходи, велосипедисти, юридичні особи, майно яких пошкоджено, та ін.), особи, пов'язані з власниками цивільно-правовими договорами (пасажирів, кондукторів), та інші особи, у тому числі і члени сім'ї власника, що знаходилися на правах «гостя в екіпажі», та ін. У наведеній ситуації власники всіх джерел підвищеної небезпеки, що зіткнулися, несуть солідарну відповідальність незалежно від вини перед потерпілим.

До третіх осіб можуть бути віднесені і особи, які перебувають з власниками джерел у трудових відносинах. Однак відшкодування шкоди таким особам має регулюватися нормами про відповідальність роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові при виконанні ним трудових обов'язків. Відшкодувавши своєму працівникові шкоду, власник джерела підвищеної небезпеки вправі в порядку регресу стягнути відповідне відшкодування (повністю або частково) з інших власників джерел підвищеної небезпеки, що зіткнулися.

Таким чином, у разі завдання шкоди кількома джерелами підвищеної небезпеки внаслідок їх взаємодії згідно зі ст. 1188 ЦК України необхідно розрізняти завдання шкоди самим володільцям цих джерел та іншим особам.

У разі завдання шкоди внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки їх володільцям питання про її відшкоду-

вання вирішується за принципом вини. За правилами ч. 1 ст. 1188 ЦК України, якщо шкоди завдано одній особі з вини іншої особи, то її відшкодує винна особа; за наявності вини лише особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодується; за наявності вини усіх осіб, діяльністю яких було завдано шкоди, розмір відшкодування визначається у відповідній частці залежно від обставин, що мають істотне значення. Положення ч. 2 ст. 1188 ЦК України застосовуються у випадках завдання шкоди внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки іншим особам. Тобто володільці цих джерел, які спільно завдали шкоди, несуть солідарну відповідальність незалежно від своєї вини (ст. 1190 ЦК України).

Іншою стороною зобов'язань з відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, є кредитор (потерпілий) — особа, якій завдано шкоду, а в разі смерті особи — особи, зазначені в законі, що виступають в якості кредитора. В якості потерпілих (кредиторів) у деліктному зобов'язанні можуть виступати фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), юридичні особи, а також держава, в тому числі іноземні держави, територіальні громади.

Також, характеризуючи кредитора, слід зауважити, що в зобов'язаннях з відшкодування шкоди кредитор і потерпілий можуть не збігатися в одній особі. Так, при завданні шкоди смертю людини потерпілим є загиблий. Згідно зі ст. 1200 ЦК України у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди (тобто є кредиторами) мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті.

Як зазначалось, за наявності вини особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодується (п. 2 ч. 1 ст. 1188 ЦК України). Потерпілий не повинен доводити відсутність наміру, тягар доведення якого лежить на заподіювачі шкоди. До речі, зауважимо, що умисне заподіяння

шкоди самому собі явище виняткове і вкрай рідкісне.

Підсумовуючи дослідження, можна зробити висновок, що суб'єктами зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, є, з одного боку, власник джерела підвищеної небезпеки (боржник) та потерпіла особа (кредитор), з іншого боку. Проте суб'єктний склад зобов'язань, з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, може зазнати суттєвих змін: у ньому може відбутися заміна як боржника, так і кредитора (при суброгації, регресі, спадковому правонаступництву).

Ключові слова: делікт, заподіяння шкоди, потерпілий, деліктні зобов'язання, деліктна відповідальність, суб'єктний склад зобов'язань, кредитор, боржник.

Статтю присвячено дослідженню характеристики суб'єктного складу зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Зроблено висновок, що суб'єктами зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, є, з одного боку, власник джерела підвищеної небезпеки (боржник) та потерпіла особа (кредитор), з іншого боку. В результаті проведеного при підготовці статті дослідження обрнтовано низку пропозицій щодо застосування чинного цивільного законодавства.

Статья посвящена исследованию характеристики субъектного состава обязательств по возмещению вреда, причиненного источником повышенной опасности. Сделан вывод, что субъектами обязательств по возмещению вреда, причиненного источником повышенной опасности, является, с одной стороны, владелец источника повышенной опасности (должник) и потерпевший (кредитор), с другой стороны. В результате проведенного при подготовке статьи исследования обоснован ряд предложенных относительно примене-

ня діяючого громадянського законодавства.

The article investigates the characteristics of subjects of the obligations for damages caused by the source of increased danger. It is concluded that the subjects of the obligations for damages caused by the source of increased danger are entity must refund damage source of increased danger, is the owner of the source of increased danger (debtor), on the one hand, and the injured person (the creditor), on the other hand. As a result of the preparation of the article studies a number of reasonable proposals for the use of existing *civili llaw* are made.

Література

1. Боброва Д. В. Проблемы деликтной ответственности в советском гражданском праве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Д. В. Боброва. — Х., 1988. — 56 с.
 2. Цивільні правовідносини : навч. посіб. / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова. — К. : Істина, 2008. — С. 285–295.
 3. Цивільне право України. Академічний курс : підручник. У 2 т. Т. 2. Особлива час-

тина / за заг. ред. Я. М. Шевченко. — К. : ІнЮре, 2003. — С. 323.

4. Загорулько А. И. Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права / А. И. Загорулько. — Х. : Консум, 1996. — 112 с.

5. Ківалова Т. С. Деякі питання характеристики суб'єктів зобов'язань відшкодування шкоди // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». — 2008. — Т. 21, № 1. — С. 132–138.

6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40, 41, 42, 43, 44, 45–46, 47–48. — Ст. 356 ; Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

7. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду № 6 від 27.03.92 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua

8. Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки [Електронний ресурс] / Судова палата у цивільних справах апеляційного суду Одеської області. — Режим доступу : court.gov.ua/sud1590/generalization/generalization4/

УДК 349.2(477)

Д. Приміч,

асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
 Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ ПРАВА НА КОЛЕКТИВНІ ПЕРЕГОВОРИ

Суб'єктивне право визначається у правовій науці як такі, що гарантуються законом, вид і міра можливої або дозволеної поведінки особи [1]. М. І. Матузов у структурі суб'єктивного права виділяє, як мінімум, чотири елементи: 1) можливість позитивної поведінки самої правомочної особи, тобто право на власні дії; 2) можливість вимагати відповідної

поведінки від правозобов'язаної особи, тобто право на чужі дії; 3) можливість вдатися до державного примусу у разі невиконання противною стороною свого обов'язку (домагання); 4) можливість користуватися на основі даного права певним соціальним благом. Іншими словами, суб'єктивне право може виступати як право-поведінка, право-вимога,